

Вања Станишић

Филолошки факултет Београд

СРПСКО-АЛБАНСКИ ЈЕЗИЧКИ ДОДИРИ И ДВА ТИПА ФОНОЛОШКИХ СИСТЕМА У БАЛКАНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Апстракт: Фонолошки системи балканских језика не подударају се с границама балканског језичког савеза, што се може објаснити разликом између «интензивних» (морфосинтаксичких) и «екстензивних» (фонолошких) језичких савеза. У овом случају реч је о улажењу балканских језика у широку зону прелазности која пролази границом источне и средње Европе и уклапању њихових фонолошких система у поделу словенских језика на језике вокалског и консонантског типа.

У погледу фонолошких система балкански језици не показују онакав степен структурног јединства као у морфологији и синтакси. Упркос томе, у досадашњим описима фонолошких система балканских језика, усредсређеним на оне језике који сачињавају балкански језички савез, пажња је углавном била усмерена на оне црте које би и у овом сегменту језика оправдавале појам балканског језичког савеза. У том смислу, и у консонантизму и у вокализму обично се наводи општи списак гласовних појава који, међутим, није и заједнички свим балканским језицима, и у том контексту се нпр. спомиње стара Хавранекова типологија вокалских система у балканским језицима из 1933., која прати границу српско-хрватског језика према осталим балканским језицима, узимајући за критеријум разграничења одговарајућу граничну линију између језичких система с експираторним акцентом и одсуством вокалског квантитета у балканским језицима и српско-хрватског мелодијског акценатског система, коју су формулисали прашки структуралисти.¹ У складу са својим инсистирањем на идеји језичких савеза и конвергентном развоју језика водећи представници прашког лингвистичког круга померили су ову фонолошку границу на тло албанског језика и у одговарајућим диференцијалним одликама албанске дијалекатске поделе, пре свега у трострукој вокалној дужини у северноалбанском,

¹ B. Havránek, "Zur phonologischen Geographie", *Archives néerlandaises de phonétique expérimentale* VIII-IX, 122-124 [Попов: 26]; Schaller 1975: 192; Demiraj 1994: 72.

такође видели одлике система с тонским опозицијама.² На основу оваквог подударана између српског и северноалбанског чешки балканолог Вацлав Полак је затим претпоставио да су се албано-словенски односи одразили на структурне одлике двају главних албанских дијалеката, пошто је у низу појава «*severni narečni typ gegicky bližši srbštine a toskické dialektu naopak makedonštine*».³ Етнолингвистички карактер овога става није могао остати без одјека и расправа о њему је показала следеће.

Гегијска квантитетска опозиција разликује три врсте вокала:

- 1) кратки – на затвореним слоговима једносложних речи (gjak «крв», pler «топола», кес «јаре»);
- 2) дуги – на отвореним слоговима (plera «тополе», кеса «јарићи», holla «новац»);
- 3) «ултрадуги» – компензационо продужени услед назализације (pē < re-ni «нит», brī < brī-ni «рог»), монофтонгизације (dīll < diell «сунце», ftū < ftua «дуња»), као и услед губљења финалног полугласника (prāll < pērrallë «прича», hōll < hollë «танко»), истоветном дужењу слога у српском типа *брѡд – брѡда, хѡд – хѡда* (брѡдѡ, хѡдѡ).

Иако се постојање ове треће северноалбанске дужине не доводи у питање,⁴ споран је ипак њен фонолошки статус зато што она у фонолошком систему нема опозицију, па дакле ни разликовну улогу, већ се најчешће испољава као нека врста морфонолошке неутрализације.⁵ Сама пак фонолошка дужина очувала се и у архаичним јужноалбанским периферним говорима Љаберије и Чамерије, чиме је неутралисана и претпоставка о искључиво контактном пореклу ове појаве.⁶ Тако се испоставило да вокалски квантитет представља аутохтону особину албанског језика, али је тиме доведена у питање и поменута фонолошка граница балканских језика,

² Trubetzkoy: 211; Јакобсон 1985 [1936]: 101-102.

³ Polák 1957: 89.

⁴ Нпр. Dodi 1966: 146-147; 1980: 66-70; Çeliku 1971: 92.

⁵ Ismajli 1973 (1975).

⁶ Десницкая 1976; Весі 1981: 116-117.

јер је у овом погледу албански језик у целини ближи српско-хрватском него осталим балканским језицима.

С друге стране, и само постојање сложеног вокалског квантитета неће бити случајно везано за гегијску област, у којој је већ Полак уочио појаву изједначавања квантитета с назализацијом. Попут фонолошке дужине, и назални вокали у гегијском имају важну фонолошку улогу: *drū* (*druaj* «стрепети») – *drū̄* (*dru-ni* «дрво»), *pē* («виде» аорист од *shoh*) – *pē̄* (*pe-ni* «нит»), при чему назализација обухвата како речи с историјским назалним сугласницима типа *gjū̄* (: *gjuni*) «колени», *brī̄* (: *brini*) «рог», тако и случајеве без историјске основе: *shpī̄* < *shtëpí* «кућа», *qershī̄* < *qershí* «трешња».⁷ У овом другом случају по среди је поистовећивање дужине с назализацијом, о којем говори и Полаково сведочење да су Албанци који потичу са севера дуге чешке вокале увек изговарали назализовано иако вокал не мора да буде праћен назалом (чеш. *kráva* као *krava*).⁸ И ова веза између квантитета и назализације, по свему судећи, представља нимало случајну одлику гегијског дијалекта. О њеном фонолошком значају, како је показао Бахри Беци, говори и чињеница да у северноалбанском, осим опозиције између орала и назала, постоји чак и особена и јединствена квантитетска опозиција међу самим назалима.⁹ Ова веза између назализације и квантитета потврђена је очигледно не случајно и у суседним источноцрногорским говорима дуж албанске границе у којима се појавио назални изговор д у г и х слогова на отвореном крају речи: *й̄ст̄ӣ^н*, *прӣјетел'скӣ^н*.¹⁰

Чврста повезаност квантитета и назализације у северноалбанском подсећа на проблематику словенских назала, а посебно на чињеницу на коју је својевремено указала Елена Линца (1974) да је дуге чување назала карактеристично за оне словенске језике у којима су значајно место имале квантитетске опозиције. У том смислу, дуге чување назала у пољском, који на западу није усамљен, како потврђује и словеначки језик, и у бугарско-македонској групи на југоистоку, у вези је с дужим чувањем редувантног вокалског квантитета. Историјски

⁷ Dodi 1980: 71-73.

⁸ Polák 1966: 359-360; Станишић 1995: 48.

⁹ Веси 1984; 1990.

¹⁰ Станишић 1995: 49.

потврђен дуги (редундантни) назал у овим језицима одговара префонологизованом акценатском квантитету оних језика у којима је наглашени слог био истовремено дуг. У томе контексту могло би се сагледавати и порекло (а)румунског високог вокала [i̇] /i/ који је у своје развоју прешао пут од назалних спојева [əN] до вредности блиске словенском «јерију» [ы] /y/, који је, као што је познато, управо и настао префонологизацијом дугога *ū.

У вези с бројем вокала у балканским језицима у досадашњим описима њихових фонолошких система још увек се наводи и Хавранекова типологија вокалских система балканских језика у којој према општем списку вокала, који је назван «румунским» вокалским типом, стоји тзв. «бугарски» шестовокалски тип у осталим балканским језицима.¹¹ Насупрот томе, у вези с бројем вокала у балканским језицима пада у очи чињеница да на нивоу књижевних норми поред румунског и албански језик има седмочлани вокалски троугао.

i		î/â; y		u
	e	ă; ɛ	o	
		a		

Иако се под утиском артикулационо-фонетских разлика између албанског високог лабијализованог [y] /ü/ и румунског високог нелабијализованог [i̇/â] /i/ ова подударност обично пренебрегава, функционалну везу међу њима показује њихова историјска и развојна повезаност са словенским «јеријем». Као што се румунско [i̇] /i/ поклапа с одговарајућим високим нелабијализованим наследником прасловенског *у (ы) широм словенске периферије, тако и његова позициона дифтонгизација у западнословенским језицима, нпр. пољ. *ur* > *er* (*pasterz* < **pasturъ*, *cztery* < **četurу*), чеш. дијал. *ú* > *ej*, *aj*: *bejti*, *bajti* “býti”, има изразите типолошке паралеле у еволуцији вокала [y] /ü/ у албанском језику. Такав је нпр. истоветан прелаз [y] > [e] у споју с латералима: *jerne* < *yrnek* «урнек, мустра, образац», *ell* < *yll* «звезда» у албанском говору околине Тетова, као и делабијализација праћена дифтонгизацијом [y] > [ei, ai, oi]: *peill* (pyll) «шума», *kreip* (krup) «со», *foitas* (fytas) «укоштац, прса у прса»,¹² која се, како је показао Бахри Беци (Beci 1987: 30-31), налази у структурној вези с

¹¹ Симеонов 1975; 1977; Banfi: 154; Асенова: 18; Demiraj 1994: 72.

¹² Beci 1982: 44-46; 1987: 21-23.

монофтонгизацијом дифтонга у средишњој гегијској области између Ишмија и Мата, Дебра и Тетова. Оваква замена албанског лабијалног адекватно словенског «јерија», на супрот његовом чврстом статусу у тоскијском дијалекту, потврђује везу квантитета и дифтонгизације у оним словенским и њима суседним језицима (у овом случају северноалбанском дијалекту) који имају фонолошку дужину.

Поменуто Хавранекова типологија вокалских система, ограничена само на балкански језички савез, превазиђена је и чињеницом да петовокални српско-хрватски вокалски систем у овом погледу није ништа мање балкански, да је он у Хавранеково време већ постојао у новогрчком, а да је с формирањем македонског књижевног језика избило на видело да у балканским језицима постоје у ствари три вокалска троугла, при чему је средишњи петовокални. Разлоге за његов настанак (уклањање полугласника из система) објашњава веза полугласника и палатализујућих тенденција у вокализму, које бивају све израженије по мери удаљавања од овог средишњег вокалског система.¹³

Албански и румунски језик супротстављају се осталим балканским језицима још једном заједничком одликом – истим типом редукције ненаглашених вокала који постоји у њима. Позиционо сужавање артикулације вокала представља једну од најизразитијих и препознатљивих особина фонолошких система балканских језика, али и још увек недовољно проучену појаву. По речима Петје Асенове (22), оцртавају се две типолошки различите зоне редукције:

1. «Албано-румунска» коју одликује историјска, «фиксирана», редукција заједничких речи латинског порекла (*CAMISIA* > рум. *sămîșă*, алб. *këmishë* «кошуља») и доста слаба савремена редукција, која је у албанском углавном ограничена на поменуто губљење ненаглашеног полугласника у северноалбанском (/ktu/ < *këtu* «овде», /m□rrūg/ < *më rrugë* «упутити се»), а у румунском само на сужавање ненаглашених /e, o/ > /i, u/: /fétili/ < *fetele* «девојке», /púápnă/ < *poiană* «пољана» итд.
2. «Грчко-бугарска» која се одликује потпуном редукцијом и губљењем ненаглашених вокала у источнобугарском и

¹³ Minissi, Kitanovski, Cingue: 45-46.

северногрчком: /зѝмѣтъ/ < зѝмата, /ра̀пта/ < ра̀бота, /дунсѝ/ < донесѝ; /ка̀νου/ < ка̀νω «радим», /γλώ/ < γελώ «смејем се», /δέν'τι/ < δένεται итд.

Различита мишљења о супстратском или адстратском пореклу ове појаве која су преовладала међу ранијим проучаваоцима,¹⁴ губе значај пред чињеницом да «грчко-бугарска» редукција има упадљиву типолошку паралелу у руском «акању» и да их повезује пресудан утицај слободног акцента који влада у овим језицима,¹⁵ док «албанорумунски» тип почива на везаном акценту и стоји у вези с променама по вокалској боји које окружују штокавски дијалекатски простор и са истока (кѡла [N sg] – кѡла [G pl], Војводина, источна Србија) и са запада (чакавско *dǎbar – diǎbri, romiǎgla*), и у чијој се основи налази заједнички утицај акцента и квантитетских опозиција.¹⁶

У овом контексту пада у очи и преношење акцента које, као битна одлика српско-хрватске и словеначке групе, захвата и македонски језик и северноалбански гегијски дијалекат који је, попут српског и македонског, превукао акценат у турцизмима с отворене ултиме ка почетку речи: гег. *pásha* – тоск. *pashá*, гег. *penxhère* – тоск. *penxheré*, гег. *xhézve* – тоск. *xhezvé*, гег. *káfe* – тоск. *kafé* (Dodí 1980: 99). Преношење акцента потврђује да место акцента у овој области зависи од квантитета који иначе има важну дистинктивну улогу у западном делу Балканског полуострва и знатном броју језика у средњој и западној Европи. Иако у овој зони фонолошки квантитет данас постоји само у северноалбанском, компензационо дужење на дијалекатском плану може се наћи и у Македонији (прилепско /та̀/ < та̀ја) и у западној Бугарској: /видѡме/ < видѡхме (Ћустендил, Бела Слатина, Самоков).¹⁷

С поменутом обласћу поклапа се још једна фонолошка граница – «јатова граница», која се у првом реду третира као дијалекатска гранична зона у оквиру бугарско-македонске групе јужнословенских језика. Међутим, фонолошке црте које чине ту граничну линију сведоче о познопрасловенским развојним тенденцијама, по којима се

¹⁴ Асенова: 22-23.

¹⁵ И који је у вези с раним губљењем квантитетске опозиције (Князев 2000).

¹⁶ Упор. Ивић II/1991: 37-55.

¹⁷ Ивић I/1991: 55.

бугарски и македонски говори с обе стране ове линије уклапају у поделу на два типа фонолошких система који постоје на Балкану и у словенским језицима.

Као што је одавно познато, у бугарским и македонским говорима источно од јатове границе, као и у румунском језику, зависност сугласника од суседних самогласника има фонолошки карактер, тј. сви (или скоро сви) сугласници имају палаталне парњаке у зависности од тога да ли стоје испред самогласника предњег или задњег реда.¹⁸ Источни бугарски и југоисточни македонски говори развили су, дакле, палаталну корелацију сугласника као у пољском и руском, при чему се типолошки исто изједначавање јерова, јусова и јатов преглас у источнобугарском и пољском показује као подударни развој двеју архаичних словенских периферија.¹⁹ Насупрот њима, у широком луку од Плевена и Тетевена на северу преко Разлога на југу Бугарске и већег дела вардарске Македоније простире се зона с палаталним редом [л', н', к', г'], чији је фонолошки статус различито тумачен. Прашким структуралистима припада и претпоставка да јатова граница представља стару границу између два различита фонолошка система – са и без палаталне корелације и да се у зони западно од јатове границе, исто као у српско-хрватском, очувала разлика између прасловенске позиционе и фонолошке мекоће, што је палаталну корелацију сугласника свело само на поменути палатални ред, који стоји у опозицији према непалаталним сугласницима у целини.²⁰

У посебној студији посвећеној овом питању, Ана Марија Тотоманова закључила је, међутим, да су сви бугарско-македонски говори преживели позиционо умекшаваће сугласника пред вокалима предњег реда, али различите јачине и резултата. Главни аргумент: свим говорима западно од јатове границе својствено је позиционо умекшаваће сугласника *л, н, к/т, г/џ > л', н', к', г'* пред вокалима предњег реда (*бодл'иџ, л'иваг'е, н'иџа, к'еремџа*).²¹ Како је пред вокалима задњег реда долазило до њихове еманципације у самосталан палатални ред (*бáн'а, вóл'а, мáйк'а, брáк'а*), њихова је мекоћа, како истиче Тотоманова (103), пред вокалима предњег реда могла да

¹⁸ Ивић 1968: 137-139.

¹⁹ Упор. Тотоманова 1992.

²⁰ О томе детаљније: Калњин: 25; Ивић 1968: 137-139; Кочев: 218-219.

²¹ Тотоманова 1992: 104-109.

опстане само ако је имала морфолошку подршку, услед чега се широм ове зоне срећу колебања типа *kón'e – péene*, с коначним закључком да је због релативно малог броја случајева у којима се могла фонологизовати мекоћа у западним бугарским говорима, корелација по мекоћи остала на периферији њиховог сугласничког система.

Као што је познато, медиопалатални ред «македонског» типа [k', g', n', l'] уопштен је и у албанском књижевном језику и већем делу албанских говора. Ситуација у албанском потврђује да је овде реч о прелазном, полуеманципованом палаталном реду, пошто се албански *q, gj, nj, l* [k', g', n', l'] показују као полуеманциповани палатални корелати основних [k, g, n, l]. О томе сведоче примери њихове позиционе дефонологизације и дијалекатског отврдњавања /n'/ > /n/ [ɲ] пред вокалима предњег реда: *nizét < njžét* «20», *nerí < njerí* «човек» истоветног македонском *него, нива, книга, оган*.²² И полумеко [ɲ] и типична албанска латерална опозиција [l-l'] сведоче о палаталној корелацији код ових фонема које постоје и у суседним српским говорима.²³ Без обзира да ли је реч о једностраном албанском утицају, или је албански само подржао другачији фонолошки развој у овим староштокавским говорима, његова је улога несумњива у појави ових особина.

С друге стране, то би се исто могло рећи и за свођење албанских палатовелара [k', g'] (q, gj) и африката [č, č'] (ç, xh) на један полумеки средњојезични пар [č', č'] (č'āf < qafë «врат», č'ūm < gjumë «сан») које је широко распрострањено у северним говорима гегијског дијалекта.²⁴ Као што је познато, упрошћавање палаталних парова је реципрочног карактера и захватило је и суседне српске косовско-метохијске говоре (*ч'есто, пѣнци'ер, Дѣћане, ђамѝја*),²⁵ што ову зону такође показује као прелазни појас између полуеманципованог палатовеларног реда [k', g'], који влада на већем делу албанске језичке територије, и еманципованог палаталног реда [č, č'] (*ћ, ђ*), који одликује српски фонолошки систем. Африкатизација палатовелара има типолошку и структурну паралелу у пограничној српско-бугарској

²² Dodi: 36-39; Конески: 58-59.

²³ Станишић 1995: 50-51.

²⁴ Gjinari 1966: 222-223. Polák 1957: 89.

²⁵ Станишић 1995: 54.

говорној области између Тимока и Белоградчика, чије су компактне африкате [č, ǰ] (*свеча, меца*) настале на исти начин. Ареална истраживања, спроведена средином XX в. разоткрила су на овом простору сноп важних етнолингвистичких изоглоса које разграничавају две основне групе јужнословенских језика.²⁶ Међутим, као и у претходном случају, системски и географски разлози налажу да се овај гранични појас сагледа шире од етнолингвистичке границе међу јужнословенским језицима. О томе сведоче и неке паралеле које овој пограничној зони дају карактер фонолошког ареала:

- 1) Склоност ка африкатизованом изговору палатовелара [k', g'] и у ортоепској норми македонског књижевног језика (Усикова: 168).
- 2) С поменутом тежњом ка уклањању полугласника из система и у српском и у македонском подудару се и чување старога /â/ у наглашеном слогу пред назалом, као и вокализација ненаглашеног полугласника у положају пред сонантима у северним гегијским говорима (*hâna* “месец”, *moter* “сестра”, *i âmel* “сладак” – књиж. алб. *hëna, motër, i ëmbël*).²⁷
- 3) Последица губљења полугласника јесте и слоговни карактер сонанта /r/ у гегијском: *mōt̥rs* “сестри”, *m̥z̥it* “досађивати” – књиж. алб. *motrës, mërzit*,²⁸ који најбољу паралелу има опет у српско-хрватском и македонском вокалном /r/.
- 4) Структурна одлика гегијског дијалекта у целини јесте чување звучних сугласника на крају речи и у средини пред беззвучним сугласницима (*i madh* “велики”, *elb* “јечам”, *tradht̥i* “вероломство” – тоск. [i math, elp, trath̥t̥i]),²⁹ која осим српско-хрватског међу балканским језицима има паралелу још само у чувању крајњих звучних сугласника у поменутиим западнобугарским [č, ǰ] говорима, нпр. *дуб, леб, бог* – насупрот изговору [дуп, леп / (х)л'ап, бок] у осталим бугарским говорима.³⁰

И ових неколико паралела довољно осветљава прелазни карактер [č/č', ǰ/ǰ'] зоне, која, као што се види, није само дијалекатска граница између две групе јужнословенских језика, него и гранична линија између два типа фонолошких система. С друге стране, неподударње

²⁶ Popović 1960: 301; Ивић 1/1991: 178-185; Соболев 2000: 1047-1048.

²⁷ Gjiniari 1966: 82-83; Станишић 1995: 49.

²⁸ Dodi 1980.

²⁹ Gjiniari 1966: 82.

³⁰ Стойков: 164-165.

фонолошких система балканских језика с границама балканског језичког савеза може се објаснити разликом између два типа језичких савеза – «интензивних» (морфосинтаксичких) и «екстензивних» (фонолошких), коју је предложио Хенрик Бирнбаум.³¹ У овом случају реч је о улажењу балканских језика у широку зону прелазности која пролази границом источне и средње Европе и уклапању њихових фонолошких система у поделу словенских језика на језике вокалског и консонантског типа.³² У низу својих радова из области дијахроне фонологије Павле Ивић је обратио пажњу и на прелазни фонолошки тип који је настао на граници између ова два основна типа фонолошких система. Карактеристику ове прелазне зоне чини спој оних супротних прозодијских обележја која по Ивићу управо деле словенске језике – квантитет и акценат. Док на истоку словенске територије пресудан утицај имају акценат и сугласничка мекоћа, а на западу квантитет и мекоћа, дотле у средишњем делу водећу улогу имају тонске особине и мекоћа које су ослонац стабилног петочланог вокализма и, паралелно томе, петочланог палаталног сугласничког реда у српско-хрватском.³³

Као што је показано, исту ову поделу на два фонолошка система налазимо и на Балкану, при чему се међу њима откривају и две прелазне граничне линије: зона с полуеманципованим палаталним редом [k', g', l', n'], који са своје стране представља прелаз према зони с палаталном корелацијом сугласника на истоку Балканског полуострва, и зона с упрошћеним палаталним редом [č/č', ǰ/ǰ'], као природан прелаз према еманципованом палаталном реду штокавског типа [ħ, ħ, љ, њ] који одликује српски фонолошки систем.

Vanja STANIŠIĆ

Serbian-Albanian Language Contacts and Two Types of Phonological Systems in the Balkan Languages

³¹ Х. Бирнбаум, «Славянские языки на Балканах и понятие так называемых языковых союзов», *Glossa* II/1968 [Попов: 23].

³² А. В. Исаченко, «Опыт типологического анализа славянских языков», *Новое в лингвистике* III, 1963 (Леков: 53).

³³ Ивић I/1991: 20-32.

Abstract

Phonological systems of the Balkan languages do not correspond to the Balkan language union borders, which can be explained by the difference between “intensive” (morphosyntactic) and “extensive” (phonological) language unions. In this case, we are dealing with the entrance of the Balkan languages into a wide transitional zone, stretching along the borders of East and Central Europe, and with the coinciding of their phonological systems with the system of Slavic languages known as vowel and consonant types. The same classification into two phonological systems exists in the Balkans too, and between them there are also two transitional borderlines.

As known, the mediopalatal order of the “Macedonian” type [k', g', n', l'] (q, gj, nj, l) has been generalized in both the standard Albanian language and most of the Albanian dialects. Albanian [k', g', n', l'] are, just like their Macedonian counterparts, semi-emancipated palatal correlates of basic [k, g, n, l], as proved by examples of their positional dephonologization and dialectal hardening /n'/ > /n/ [ɲ], when followed by front vowels. Both semi-soft [ɲ] and typically Albanian lateral opposition [l-l'] confirm a palatal correlation of these phonemes existing also in the neighboring Serbian dialects. Albanian has undoubtedly affected the rise of these features, be it through an unilateral influence or merely through supporting different phonological development in these old-shtokavian dialects.

On the other hand, the same could be said for the affrication of palatovelars [k', g'] > [č, ǰ], which except in south-west region between Ishmi and Shkumbin, Elbasan and Tirana, is present in all other branches of the Ghegian dialect. Wide distribution of this phenomenon excludes the possibility of one-sided Serbian influence, while its character – reduction of palatovelars [k', g'] (q, gj) and affricates [č, ǰ] (ç, xh) to one semi-soft affricate pair – has a typological and structural parallel in the Timok region [č, ǰ] (ч-џ) and reveals a transitional character of this phenomenon, which is undoubtedly related to the phonological system governing the Serbian language. It is well known that, the simplification of palatal pairs was a reciprocal process and it spread to the neighboring Serbian dialects. This

simplification is a strong indicator of transitional character of this zone which stretches between semi-emancipated palatal order [k', g'], governing the greater part of the Albanian language territory, and the emancipated palatal order [č, ǰ] (h, ħ), characterizing the Serbian phonological system.

Библиографија

I

Banfi E.

1985 — *Linguistica balcanica*, Bologna.

Beci B.

1981 — “Sur les traits caractéristiques des deux dialectes de l'albanais”, *Studia albanica* 1, 109-135.

1982 — E folmja e Mirditës, *Dialektologjia shqiptare* IV, 26-141.

1984 — «Sistemi i zanoreve hundore në të folmen e Shkodrës», *Studime filologjike* 2, 45-73.

1987 — Të folmet qendrore të gegërishtes, *Dialektologjia shqiptare* V, 3-92.

1990 — «Hundorësia e zanoreve të shqipes në gjendjen e sotme», *Studime filologjike* 1/1990, 79-97.

Çeliku M.

1971 — «La quantité des voyelles accentuées dans les parlers de l'albanais», *Studime filologjike* 4, 65-97.

Demiraj SH.

1994 — *Gjuhësi ballkanike*, “Logos-A”, Shkup.

Dodi A.

1966 — «A propos de système vocalique de l'albanais», *Studime filologjike* 3.

1980 — *Fonetika e gjuhës së sotme shqipe*, Prishtinë.

Gjinari J.

1966 — *Dialektologjia shqiptare*, Tiranë.

Ismajli R.

1975 — «Rreth kuantitetit të zanoreve të theksuara të sistemit fonetik të shqipes», *Gjurmime albanologjike* 3, 1973 (1975), 57-61.

Minissi N., Kitanovski N., Cinque U.

1982 — *The Phonetics of Macedonian*, «Istituto universitario orientale», Napoli.

Polák V.

1957 — «Albánci a Slované (vznik a počáty dnešních nářečních variant albánských)», *Časopis pro moderní filologii* 39/2-3, Praha, 85-89.

1966 — «Systemes vocaliques en albanais», *Studii și cercetari lingvistice* 11, București, 355-362.

Popović I.

1960 — *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden.

Schaller H. W.

1975 — *Die Balkansprachen*, Heidelberg.

Trubetzkoy N. S.

1949 — *Principes de phonologie*, Paris.

II

Асенова П.

1989 — *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*, София.

Десницкая А. В.

1976 — «Эволюция диалектной системы в условиях этнического смешения (из истории славяно-албанских языковых контактов)», *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и балканских романцев*, Москва, 186-197.

Ивић П.

1968 — «Liens phonologiques entre les langues balkaniques», *Actes du I-er congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, IV*, Sofia.

1991 — *Изабрани огледи I-III, "Просвета" Ниш*.

Калнынь Л.

1961 — *Развитие корреляции твердых и мягких согласных фонем в славянских языках*, АН СССР, Москва.

Князев С. В.

2000 — «К вопросу о механизме возникновения аканья в русском языке», *Вопросы языкознания* 1/2000, 75-101.

Конески Б.

1965 — *Историја на македонскиот јазик, «Кочо Рацин» Скопје*.

Кочев И.

1986 — «Вокално-консонантно взаимодействие и основното диалектно членение на българския език», *Български език* 3, 217-226.

Леков И.

1974 — «Към двояката – фонетична и фонологична – съпоставка на вокализма и консонантизма на славянските езици», В памет на професор Стойко Стойков. Езиковедски изследвания, БАН София, 51-57.

Линца Е.

1974 — «Опит за обяснение на развоя на носовите гласни в българския език», В памет на професор Стойко Стойков. Езиковедски изследвания, БАН София, 83-86.

Попов Б.

1984 — «Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу», *Јужнословенски филолог* XL, 21-43.

Симеонов Б.

1975 — "К вопросу о модели консонантизма в балканских языках", *Балканско езикознание* 3, 57-67.

1977 — "Общие черты фонологических систем балканских языков", *Балканско езикознание* 1-2, 54-59.

Соболев А. Н.

2000 — «Вопросы древнейшей истории южнославянских языков и ареальная лингвистика» *Јужнословенски филолог* LVI, 1035-1049.

Станишић В.

1995 — Српско-албански језички односи, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 59, Београд.

Стойков С.

1993 — Българска диалектология. Трето издание (под редакция на М. Сл. Младенов), София.

Тотоманова А. М.

1992 — Из българската историческа фонетика, София.

Усикова Р. П.

1998 — «Македонский язык», *Основы балканского языкознания. Языки балканского региона. Часть 2 (славянские языки)* [под ред. А. В. Десницкой и Н. И. Толстого], «Наука» Санкт-Петербург, 156-188.

Якобсон Р.

1985 — Избранные работы [«О теории фонологических союзов между языками»], Москва, 95-104.